

**ХУДОЖНЯ МОВИ ДОБИ МОДЕРНІЗМУ:
МОВОМИСЛЕННЯ І МОВОСТИЛЬ СЛОВ'ЯНСЬКОГО МОДЕРНІЗМУ
(кінець XIX – поч. XX ст.)**

Стаття присвячена проблемам нового мовомислення епохи літературного модернізму. Новий світогляд, нова естетика породжують нове мовне мислення, новий мовостиль. Слов'янські літератури не залишилися осторонь цього процесу. У статті аналізуються різні погляди на співвідношення мови і мислення, мовостилю цієї епохи (Р.Нича, Д.Стайнера, Г.Хоткевича, В.Чапленка, Т.Гундорової, С.Павличко, В.Моренця).

Ключові слова: художня мова модернізму, нове мовомислення, мовна криза, нова естетика, новий мовний тип свідомості.

Статья посвящена проблемам нового языкового мышления эпохи литературного модернизма. Новое мировоззрение, новая эстетика порождают новое мышление, новый стиль. Славянские литературы не остались в стороне этого процесса. В статье анализируются различные взгляды на соотношение языка и мышления, стиля этой эпохи (Р. Нича, Д. Стайнера, Г. Хоткевича, В. Чапленко, Т. Гундоровой, С. Павлычко, В. Моренца).

Ключевые слова: художественный язык модернизма, новое мышление, языковой кризис, новая эстетика, новый языковой тип сознания.

The article deals with the problems of new language thinking of the literary epoch of modernism. A new word-view, a new aesthetics produce new language thinking, a new language style. And Slavic literature is a part of this process. Different viewpoints on the correlation between language and thinking of this epoch's language style have been analysed (belonging to R.Nych, D.Stajner, H.Khothevych, V.Chaplenko, S.Pavlychko, V.Morents).

Key words: modernism artistic language, new language thinking, language crisis, a new aesthetics, a new language type of consciousness.

Стаття є продовженням студій автора мовностильового аспекту слов'янського модернізму.

У славістиці за останні 15 – 20 років зріс інтерес до літературного модернізму як типологічного явища. Проблематику сучасного слов'янського літературознавства становлять дослідження, в яких визначається рівень наближення національних варіантів модернізму до європейського модерністського зразка. При цьому відзначається приналежність до європейського руху, але підкреслюється специфічність і самобутність слов'янського художнього досвіду.

Не претендуючи на вичерпність, зазначимо, що польський модернізм за цей період досліджувався у польському літературознавстві Я.Прокопом, К.Вікою, А.Гутникевичем, М.Подраза-Квятковською, Я.Кольбушевським, у польському мовознавстві – Р.Ничем .

У чеському літературознавстві модернізм досліджують С.Вольман, З.Пешат, Й.Мед, Л.Бенешова та інші. У словацькому літературознавстві – П.Шіслер та інші. Модерні тенденції у лужицькій літературі досліджує Й.Влашек.

Болгарський модернізм зараз вивчають Л.Кірова, Д.Вічев, Д.Гронкова.

Лірику сербської модерні досліджує М.Черна. Хорватський модернізм вивчає М.Квапіл. Проблеми словенської модерні у південнослов'янському контексті досліджує В.Куделка.

У кінці 80-х на початку 90-х років дослідники почали підкреслювати регіональність слов'янського модернізму. «У слов'янських літературах модерністська модель, – пише В.Агеева, – була багато в чому відмінною від західноєвропейського канону. Це стосується культурно-історичної традиції, естетичних концепцій і особливостей побутування тих чи інших стильових течій. У деяких літературах (передусім французькій) він ближчий до реалізму та натуралізму. У інших національних моделях він зближувався з такими суб'єктивними стилями, як неоромантизм, символізм...» [1: 4].

Окремо почали виділяти модернізм південних слов'ян. У сербській і хорватській літературах модернізм ототожнюється із переборенням провінційності й боротьбою за літературну техніку європейського рівня. Як вважає Лілія Кірова, модернізм у літературах слов'янського півдня виконував роль каталізатора національного літературного розвитку, виникає ідея особливої модерністської культури, нової класики» [5: 28].

Добри Вічев називає період модернізму в болгарській літературі «індивідуально-сецесійним» [2: 1-3].

Середньоєвропейський варіант модернізму як стиль *сецесіон* визначає чеський дослідник С.Вольман [30: 1-3].

Польський дослідник Яцек Кольбушевський пропонує розрізнити модернізми західнослов'янські [21: 4]. На думку О.Флакера, у слов'янському модернізмі виявляється «бажання встановити вертикальну тяглість з «рідною», «національною» та «європейською традицією» [18: 343-350].

Постає актуальним і «питання про зміну формули «європейський модернізм» на «європейські модернізми» у зв'язку з накресленням постмодерної інтерпретації, для якої важливі локальні, диференційовані моделі розвитку» [3: с. 9].

Звичайно, кожний із європейських, слов'янських модернізмів може бути предметом дослідження не однієї монографії. Однак до сьогодні у славістиці бракує синтетичної праці, де б з типологічної точки зору аналізувався слов'янський літературний модернізм у загальноєвропейському контексті як світоглядне і як естетичне явище.

Модернізм як естетика, основи якої були закладені Ш.Бодлером та його послідовниками, проявився у літературних течіях символізму, імпресіонізму, експресіонізму, неоромантизму, що характерні як для Західної Європи, так і для літератур слов'янських, що дає підстави для міркувань про типове і національне.

На типовість стильових течій модернізму вказує В. Моренець: “... Як цілісна світоглядно-естетична парадигма позитивізмів (польському, російському, українському – загальноєвропейському, якщо не вилучати ці літератури з цього контексту!) протистоїть таки модернізм, який у літературній практиці зримо виявляється саме у вигляді конкретних стильових течій (декадентизму, символізму, імпресіонізму, неоромантизму)” [6: 45].

Модернізм як естетичне явище, засвідчивши кризу раціоналізму, розгорнувся на “руїнах колишніх імперій та монархій, а його підґрунтям стали, окрім “державних”, “молоді” народи (національний ґрунт бельгійської, австрійської, чеської, польської модерни). Водночас модернізм функціонував і розгортався саме завдяки універсалістській концепції літературного розвитку” [3: 10].

Раніше, ніж на інших теренах Славії, вплив французької символістської школи поширився у Польщі. Як відомо, у 1890 р. польські поети об’єдналися в «Молоду Польщу», куди ввійшли С.Пшибишевський, С.Виспянський, С.Жиромський, В.Реймонт, В.Оркан, В.Сєрошевський, Г.Синкевич, К.Тетмаєр, Я.Каспрович. У Чехії послідовним сповідником модерністського мистецтва в душі «Молодої Польщі» був часопис “Moderni revue”, заснований у 1894 р. А.Прохазкою та Ї.Карасеком; виразні ознаки поетики імпресіонізму, символізму наявні у творчості представників чеської модерни А.Сови, О.Бржезини, К.Главачека, Ї.Махара. У Словаччині найвідомішими представниками модерни були письменники Ї.Тайовський, Б.Тірава, Я.Єсенський, В.Рой, І.Краско. У Болгарії— К.Кристов, П.Славейков, П.Тодоров, П.Яворов, К.Христов, об’єднані навколо журналу “Мисль”. У Хорватії модерну очолив Б.Лівадич. Поезія хорватської модерни висунула постаті — Д.Дом’янича, В.Видрича, В.Назора, М.Бєговича, М.Мар’яновича, прозу представляли Ї.Косор, Д.Шимунович, Ф.Галович, І.Козарця. У Словенії — І.Цанкар, Д.Кетте, О.Жупанчич, Ї.Мурн-Олександров.

У Росії – це, як відомо, велика епоха Срібного віку, представлена В.Брюсовим, К.Бальмонтом, А.Бєлим, О.Блоком, І.Аннєнським, Д.Мєрежковським, І.Конєвським, В.Івановим, Л.Андрєєвим та ін.

«Молоді представники слов’янських літератур, як зазначає Я.Поліщук, переймаючи із Заходу нову естетичну моду, все ж не цуралися мотивів національного життя, проте «переплавили» їх у символічно-модерністичному ключі» [11: 254].

В Україні злам у ХІХ – ХХ століть модерні тенденції теж пов’язані із загальноєвропейським літературним життям. “Ніколи в українській літературі – ні до перелому сторіч, ні після нього, – як зазначив Б. Рубчак, – не було такого широкого захоплення паралельними літературними процесами на Заході, такого зацікавлення в них і знання їх – як в час між, скажімо, 1885-1914 роками” [13: 18]. Поруч із старшим поколінням (Панасом Мирним, І.Франком, М.Старицьким, Лєсею Українкою, П.Грабовським) в українську літературу приходило нове покоління. І.Франко наголосив: «В останніх роках минулого століття на нашій літературній горизонті появилася група молодих письменників, вихованих на візрцях найновішої європейської літератури, тої..., що головну увагу творчості поклала на психологію, головною метою твору штуки зробила: розбудження в душі читача певного настрою способами, які подають новочасні студії психології” [15: 471].

Нове покоління представляли В.Стефанік, М.Черемшина, О.Кобилянська, Л.Мартович, А.Кримський, М.Вороний, М.Чернявський, П.Карманський, В.Пачовський, О.Луцький, М.Філянський, Г.Хоткевич, Г.Чупринка, Б.Лепкий, М.Яцків, О.Олесь та інші.

Мовний аспект слов’янського модернізму кінця ХІХ – поч.ХХ ст. досліджений недостатньо. Більшість слов’янських літературознавців узагалі оминають мовні особливості модернізму. Ряд дослідників звертають увагу на мовні репрезентанти, проте їх міркування принагідні.

Мовна площина доби модернізму багатовимірна: від співвідношення мови і нового модерного типу мислення в царині філософії мови, формування нової мовної свідомості, нового мовомислення аж до формування мовних засобів для вираження нового змісту у кожній із національних мов, становлення нових мовостилів, що є предметом дослідження часткових національних мовознавств, адже представники слов'янського модерну внесли багато елементів оновлення в систему власних мовних ресурсів. У такому вимірі мова модернізму не досліджувалась.

Чи не єдиною на теренах Славії на цю тему є монографія польського дослідника Р. Нича “Мова модернізму: досвід відчуження і його наслідки” [7].

Кожна із національних літератур мала свої власні шляхи модерну, але впливали вони із спільного нового світогляду, нової естетики, становлення нового мовомислення.

Р.Нич розглядає мовну проблему доби модернізму як мовну кризу, коли мова не могла відобразити нову естетизовану мовну свідомість. Модерністська мовна свідомість — “це безсумнівно багата рефлексія, добре зорієнтована в тогочасному колі проблем. Вона конструктивно і самодостатньо накреслювала для літератури модернізму шляхи виходу з кризи, шляхи, основоположні для тогочасного і подальшого досвіду мовної кризи” [7: 99].

Польський дослідник стверджує, що модерністи відкрили мову тоді, “коли вона стала перешкодою у сферах пізнання, комунікації, експресії, заслоною, що відділила суб’єкт від реального світу, стала знаряддям відчуження і уречевлення” [7: 93].

“Слова завалили нам дорогу!— сказав Ф.Ніцше і згодом, звертаючись до бодлерівськo метaфopики, зауважив: «Зазвичай у кожному акті пізнання ми наштовхуємося на старезні закам’янілі слова, і легше при цьому зламати ногу, аніж слово» [8: 130].

За спостереженням Р. Нича, “зацікавлення мовою, яке є очевидною, невід’ємною проблемою сучасного літературознавства і мовознавства, в той час мало характер феноменального, і слід зауважити, клопітливого відкриття. Письменники, з кращих міркувань, порушуючи традиційні завдання свого покликання, тяжіючи до втілення власних суспільних, естетичних, пізнавальних та метафізичних цілей, почали, за спостереженням Ф.Ніцше, масово «спотикатися» на словах, «втратили повагу до слів» або святкували «перемогу над мовою, аби зрештою «зіштовхнутися» з мовою у всій її цілісності й універсальності, яка в результаті увібрала і змінила «позамовну» досі проблематику” [7: 93].

Письменники не задовольнилися закоріненням у повсякденній мові, «зреклися пасивної належності до свого мовного середовища і поставилися до власного поточного мовлення з оцим поєднуванням зовнішнього наближення і внутрішньої дистанції, яка основною демаркаційною лінією відділила їх від тривіальних користувачів мови, а новочасних поетів затаврувала — а чи обдарувала — відстороненням від поточного мовлення” [7: 98].

Складається враження, що застигла в незмінних формах мова пізнання і практичної комунікації почала розпадатися на “уламки”, себто на поодинокі кліше, якими виявилися в результаті ... – “конструкції та звороти” мови [7: 92]. “У модерному мистецтві настав час, – як вважав Ш.Бодлер, – коли всі великі почуття, все те, що можна назвати піднесеними стандартами людства, виявилось вже попередньо висловленим, причому висловленим найкраще” [7: 92].

При вивченні проблеми співвідношення мови і мислення, необхідно завжди мати на увазі, що мова бідніша, ніж мислення. «Слово служить лише точкою опори для думки», – писав О.Потебня [12: 302]. Мислення відображає навколишній світ безпосередньо в усій багатоманітності властивостей і зв'язків у формі понять. « Уже при самому виникненні слова, – зазначав О.Потебня, – між його значенням і уявленням, тобто способом, яким позначено це значення, існує нерівність: в значенні завжди включено більше, ніж в уявленні... Таким чином, безперервна боротьба думки зі словом при відповідній свіжості духовних сил приводить до все більшого й більшого вдосконалення мови і збагачення її духовним змістом» [12: 302]. У цьому відношенні для мислення немає ніяких обмежень. Мова, на відміну від мислення, має цілий ряд дуже суттєвих обмежень: арсенал мовних засобів не безконечний; набір звукових комплексів, як відомо, теж не безмежний.

Символістська і експресіоністська течії модерної літератури зверталися до концепції «мови як слова», яка, на їхню думку, мала заступити елімінаційну владу понятійної мови. Експресивна, містична функції витіснили з поезії функції пізнавальну й комунікативну. «Мова перетворилася на медіум, – зазначає Р.Ніч, – не в сенсі нейтрального засобу передачі інформації, а радше у сенсі спіритичному – вона стала некерованим зрядом незрозумілого сенсу, який у загадковий спосіб мав доходити до читача. Однак й тут «слова і мовні звороти» вважалися основними одиницями... Основні мовні операції скупчилися також на лексиці й фразеології, зокрема на оновленні лексики за допомогою «чужорідних слів», а також на оновленні кліше в результаті наполегливого метафоричного пошуку еквівалентів максимального емоційного насичення. Максимальне емоційне насичення мови «свого часу визнавали одним із найефективніших і навіть науково обґрунтованих засобів «відродження мовлення» і «освіження мови» [7: 93].

Ключовою для модернізму Р.Ніч вважає тезу вагомості мовної проблематики загалом і кризи традиційного тлумачення природи і функції мови. І це не ті риси, які відрізняли польську літературу від типового для тогочасної літератури “синдрому новочасності”, а навпаки, “аналіз ролі цього чинника повинен тяжіти до розгляду її в категоріях змін у новітній літературі” [7: 99]. Це якраз і є ті риси, що поєднують між собою різнонаціональні літератури доби модернізму. На нашу думку, вагомість мовної проблематики літератури модернізму належить до тих, які окреслюють найглибшу специфіку цього явища зламу епох.

Французький дослідник Д.Стейнер обґрунтував існування у добу модернізму нової мовної свідомості, співвідношення мови і свідомості, суб'єкта, мови і світу. Він, зокрема, зазначав: “Сучасну літературу вирізняє поняття “слова, якого бракує”. Між 1870 роком і кінцем століття в історії західної літератури настав епохальний злам. Від періоду формування західної літератури аж до А.Рембо і С.Малларме поезія і проза були органічно прив'язані до мови. Закам'яніла, непридатна до проявів нового життя шкаралупа поточної мови мусила луснути. Тільки тоді могло взяти голос підсвідоме, анархічне ядро приватної особи. Після С.Малларме вся значима поезія, а також значна частина прози модернізму, розвивалася всупереч потоку «нормального» мовлення. Коли література намагається відкинути усталену мовну матрицю і перетворюється на ідіолект, коли вона стає неперекладною, ми входимо у світ нової естетичної свідомості» [Цит. за 7: 100] .

Теза Д.Стейнера щодо модерністської мовної кризи і відчуття «ув'язнення» в мові справді є глобальною, такою, що стосується піку найважливіших змін у мовній свідомос-

ті. Ця теза щодо модерністської мовної кризи, “слова, якого бракує” є глобальною ще й тому, що вона стосується не тільки французької мови, але і всіх мов, якими були створені літературні шедеври модернізму, у тому числі і слов’янські.

Мовну кризу, брак слова відчували і українські письменники-модерністи. Зокрема, Г.Хоткевич у “Листі до редакції”, в якому відчутне відлуння ідей О.Потебні про співвідношення мови й думки, писав: “Язык никогда не был полным выразителем мысли человека; он не успеваеt следить за течением идей, он схватывает лишь то, что осталось позади быстро бегущей мысли; лишь то, что благодаря своей сравнительной тяжеловесности осталось на пути” [16: 44].

З точки зору філософії мови можна сказати, що узагальнення в мисленні виникає задовго до виникнення звукового комплексу. І, звичайно, мислення порівняно з мовою, як правило, рухоміше, багатше за змістом. Процес мислення полягає в утворенні нових і нових зв’язків між різними уявленнями і поняттями, для нього характерна постійна плинність. Слова ж стійкіші, консервативніші, ніж поняття і в цьому розумінні справді менш адекватно віддзеркалюють дійсність.

“Какое множество самых прекрасных, самых нежных ощущений погибло для нас безвозвратно в силу ничтожнейших причин! Какое – ни будь узкое, нелепое слово вдруг останавливало на себе поток мысли поэта, бессознательно он стремился протестовать против такого насилия формы, останавливался на момент, а мысль уже улетела, осталось лишь тонкое, скоро исчезающее ощущение...его не передать на бумаге...,” – писав у листі Г. Хоткевич і розмірковував: “...Это несоответствие сущности с формой, в которую она должна быть вложена, этот разлад мысли со словом останутся вечными для нас, ибо запас слов растет не в той пропорции, в которой увеличивается сумма чувств человека: мы знаем с небольшой разницей прибавкой те же слова, что и 50 лет назад, а между тем, сколько новых чувств, мыслей, образов, идей волнуют нас теперь, и на все это нужно реагировать все тем же словом” [16: 44].

Модерністи і прагнули в міру можливого заповнити проміжок між словом і формою, що в нього вкладається. Г. Хоткевич зазначав: “...Они (символисты) хотят отнести к слову с большим уважением, нежели то было до них. ...А между тем и в этом заслуга символистов: они хотят использовать все стороны, все тайны слова; они хотят раскрыть неизведанные, но существующие сокровища красоты и создать целое искусство”... [16: 45].

Брак слова відчував О.Олесь: «*Ах, скільки струн в душі озвентить! / Ах, скільки срібних мрій літає! / В які слова людські їх влисть! / Ні, слів людських для їх немає... / Вони ж так прагнуть в слові жити...*» [9: 112].

С.Павличко з цього приводу зазначала: «Олесь підсвідомо відчув і сформулював свою головну артистичну проблему, яка була проблемою цілого покоління українських поетів: для того, що він прагнув зробити, бракувало слів. Ішлося про зміну поетичної мови, потребу в якій Олесь тонко відчув на підсвідомому рівні. Якоюсь мірою його поезія була такою спробою» [10: 110].

П. Карманський, характеризуючи модерністські погляди молодомузівців, зізнавався: «...Ми шукали нової форми, нового вислову, намагалися витончити наші творчі засоби у формі і змісті. Одні з нас задивлялися на ближчий захід, на Молоду Польщу, інші сягали поглядом куди далі» [4: 272].

У результаті активного прагнення знайти нові форми вислову для втілення нової свідомості у мовах виникає багато нових фонетичних, морфологічних, словотворчих, синтаксичних, стильових засобів, лексичних запозичень. Серед українських мовознавців про мову доби модернізму писав В. Чапленко.

Він кваліфікує мову українського модерну як нову: по-перше, нові теми й мотиви в українських поетів-модерністів, порівняно з народницькою поезією, неминуче повинні були зумовити й інший характер їхньої мови; по-друге, не можна було старими мовними засобами виразити нові мотиви доби модернізму [14: 18].

Нові своєрідні особливості в мові цих поетів, безперечно, наявні і в слівно-граматичній будові її, і в їх мовостилі. В. Чапленко помітив у мові поетів-модерністів поруч зі старими й нові явища: «Але, попри наявність у мові поетів-модерністів залишків «старого», «нове» в цій мові таки переважає. Це видно навіть із назв їхніх збірок поезій та окремих творів: «Ліричні поезії», «В сьайві мрій» – у М. Вороного; «З журбою радість обнялась», «По дорозі в казку» – в О. Олеся; «Calendarium» – у М. Філянського, «Огнецвіт» – у Г. Чупринки, «Ой люлі, смутку», «Блудні вогні» – у П. Карманського; «Розсипані перли», «Ладі й Марені терновий огонь мій» — у В. Пачовського» [14: 245].

В. Чапленко дає визначення мовостилю поетів-модерністів: «Їхній мовостиль – це неоромантичний» [14: 245]. Мовознавець, зокрема, вважає: «Скала цього мовостилю значно розширена в найталановитіших із них – у Г. Чупринки й О. Олеся, особливо в останнього» [14: 245]. Дослідник підкреслює спільність цього новоромантичного мовостилю в надніпрянських і галицьких модерністів. В. Чапленко підсумовує: «Але взагалі кажучи, мова українських поетів-модерністів — це «нове слово» в українському мовотворенні» [14: 246].

Т. Гундорова взагалі стверджує, що в ранньому українському модернізмі відбулася мовна революція: ««Отже, мовна революція в ранньому українському модернізмі здійснювалась особливо інтенсивно на рівні модальної, інтонаційної розкованості, через рафінування образності, семантичне розсіювання значення слова або його символізацію. Порівняння в сферу безсловесного (*ins Blau*) відбивало загальне посилення ролі інтелектуальності, символістської образності і навіть складання на цій основі особливої словесної утопії» [3: 138]; «Декадентський дискурс виникає через заміщення мовних площин... Він фіксує також народження нової онтології мови» [1: 108]. Дослідниця також визнає: «Наприкінці XIX ст. активно формується нова концепція художньої мови, а саме – мови як об'єкта, що є не лише формою комунікації, але має власну матеріальність» [3: 22].

Т. Гундорова, як і Р. Нич, розглядає новий мовний тип свідомості як естетизований, що охоплює літературний побут і стиль життя, протилежні «буденності» і «масі». «Такий тип свідомості характерний для «денді», «богеми», «авангарду» [3: 24].

Новий тип мовної свідомості породжує і нову стильову манеру: «Формується нова стильова манера, яка ототожнюється з неоромантизмом, символізмом, імпресіонізмом і яка в той чи інший спосіб прагне поєднати натуралізм і романтизм, об'єктивне і суб'єктивне, минуле і вічне» [3: 109].

В. Моренець дотримується погляду, що український модернізм створив нову мову і доводить це «її фактичною присутністю в жанровій дискурсії століття» [6: 241]..., у впертій присутності молодомузівського дискурсу в подальших поетичних практиках... [6: 42].

Джерелами, чи витоками для нової української мови доби раннього модернізму В.Моренець вважає простонародне мовлення, фольклор: «У своїх образно-сповідних структурах ця мова вся зіперта на простонародне мовлення, виразником й утривалючем якого є фольклор, народнопісенна й народнопоетична традиція»[6:59]. Дослідник стверджує, що мова доби українського модернізму *така нова*. "Нова мова" стала своєрідним семантично-лексичним та образним кодом, «що вривався у виражальну колоратуру жанру цілком упізнаним «своєрідним комплексом семантичних кодів та художніх значень, виразно присутнім у творчості митців подальшого часу» [6: 41].

Ми вважаємо, що в період модернізму (на зламі XIX-XX ст.) відбувся абсолютний прогрес слов'янських мовних систем, мовних ресурсів, адже відбулося суттєве мовностильове збагачення усіх слов'янських літератур. Розвиток модернолітературних стилів призвів до створення нових лексичних, фонетичних, морфологічних, словотвірних, експресивних, синтаксичних, стильових засобів слов'янських мов.

Радикально оновилися вся світова поезія, європейська і слов'янська фоніка досягли свого вершинного розквіту.

Отже, на зламі епох зародилася нова естетична свідомість, яка дала новий тип мовомислення і новий мовостиль, який ми досліджуємо, вивчаючи поезію слов'янського модернізму (зокрема, нами опубліковані розвідки з фонопоетики Г Чупринки, М.Філяньського, В.Пачовського, Зореслава, І.Краска, О.Бржезини).

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеєва В.П. Сильові моделі імпресіонізму в українській прозі першої пол. XX ст. – Автореф. докт. дис. – К., 1995. – 24 с.
2. Вичев Д. Българският модернизъм. Опыт за някои уточнения и обобщения // Литературна мисъл . – 1988. – № 10.— С. 61-63.
3. Гундорова Т. ПроЯвлення слова. Дискурс раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація / Тетяна Гундорова – Львів, 1997.— 297 с.
4. Карманський П. Українська богема / Петро Карманський // Молода Муза Антологія західноукраїнської поезії початку XX ст. — К., 1989. — С. 268 – 273.
5. Кирова Л. Към въпроса за модернизма на словянския юг // Литературна мисъл.— 1989. — № 3.— С. 27 – 31.
6. Моренець В. Національні шляхи поетичного модерну першої половини XX ст.: Україна і Польща / Володимир Моренець. — К: Основа, 2002. —327 с.
7. Нич Р. Мова модернізму: досвід відчуження і його наслідки / Рішард Нич // Сучасність, 2002.— № 1.— С. 91-104.
8. Ніцше Ф. Так казав Заратустра / Фрідріх Ніцше. — К.: Основа, 1993.— 365 с.
9. Олесь О. Твори: У 2-х томах / Упоряд., авт. перед. та прим. Р.П. Радишевський. — К.: Дніпро, 1990. – Т. 1. – 989 с.
10. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі / Соломія Павличко — К.: Либідь, 1999. — 447 с.
11. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму / Ярослав Поліщук. — Івано-Франківськ: Лілея, 2002.— 296 с.

12. Потебня А.А. Эстетика и поэтика / А. А. Потебня – М.: Искусство, 1976.— 614 с.
13. Рубчак Б. Пробний лет / Богдан Рубчак // Розсипані перли. Поети «Молодої Музи» . – К., 1991.— С. 18 – 41.
14. Чапленко В. Історія нової української літературної мови / Василь Чапленко – Нью-Йорк, 1970. — 180 с.
15. Франко І.Я. З останніх десятиліть ХІХ віку // Зібрання творів у 50-и томах. — Т.41. – К.: Наукова думка, 1984. — С. 471 – 531.
16. Хоткевич Г. Письмо в редакцію (по поводу «Заметок читателя»), 22.10.1902 / Гнат Хоткевич // Відділ рукоп. Ін-ту літератури ім. Т.Г.Шевченка. – Ф. 62. – № 125; // Шумило Н. Гнат Хоткевич проти Сергія Єфремова (До історії відомої полеміки) // Рад. літературознавство. – 1988. – № 10. – С. 40 – 50.
17. Černá M. Lyrika srbské moderny. – Slavia, 1988. — R. 57.— S. 91-104.
18. Flaker A. Symbolism or Modernism in Slavic literatures? // Russian literature. – 1979. — №7.— S. 343 – 347.
19. Hronková J. K problematice bulgarské moderny. – Slavia,1988.— R. 57.- S.85 – 90.
20. Hutnikiewicz A. Młoda Polska. — Warszawa, PWN, 1996 – 484 s.
21. Kołbuszewski J. Modernizm zachodniosłowiański czy modernizmy zachodniosłowiański? // Slavia. – 1988. – R. 57 – S. 406 – 413.
22. Kudělka V. Problemy slovinské moderny v širších souvislostech jihoslovanských.- Slavia. – 1988. – R. 57 – S.119 – 128.
23. Kvapil M.Charvatská moderna a česká literatura. – Slavia, 1988.— R. 57.-S.105- 118.
24. Med J. K zrodu české moderny. – Slavia,1988. — R. 57.- S.15 – 21.
25. Peřat Z. Česká moderna. – Slavia, 1988. — R. 57.- S. 6 – 14.
26. Podraza-Kwiatkowska M. Literatura Młodej Polski –Warszawa,PWN, 1992
27. Poezja Młodej Polski / Wybral, wstepem i notami biograficznymi poprzedzil M. Jastrun. – Krakow: Wydawnictwo Literackie, 1976.
28. Šisler P. Slovenská literární moderna . – Slavia, 1988. – R. 57.- S.30-38.
29. Vlašek J. Modernistické tendence v lužické literatuře. – Slavia,1988. — R. 57.— S. 39-50.
30. Wollman S. Slovanská literární moderna.- Slavia. – 1988. — R. 57.— S.1 – 5.